

A nemzetek mítosza: Európa középkori gyökerei

*Patrick J. Geary: Europäische Völker im frühen Mittelalter
Zur Legende vom Werden der Nationen.*

(Europäische Geschichte Szerk. W. Benz) Fischer Taschenbuch Verlag,
Frankfurt am Main, 2002, 223 oldal

Patrick J. Geary 1993-tól az University of California, Los Angeles történelem tanszékének oktatója, és a Center for Medieval and Renaissance Studies vezetője. Szakterülete az első évezred Európájának kultúrtörténete, különös tekintettel a Meroving és Karoling kor világképére. Munkássága Európában is jól ismert, több neves egyetemen szerepelt vendégtanárként, műveit franciára, németre rendszeresen lefordítják. Legújabb, ismertetésre kerülő könyve, munkásságának összegzését adja, amely szélesebb közönségnek szánt, könnyedebb hangvételű alkotás.¹

Geary könyvét bevallottan aktuálpolitikai események ihlették. Félelmetes jelenségnek tartja a nacionalista eszméknek az elmúlt évtizedekben tapasztalható feleledését, és a történelmi múlt környezetéből kiragadott epizódjainak politikai szólamokká, mozgósító erővé való emelkedését. Hangsúlyozza a nemzeti eszmék, a népi önazonosság-tudat szerepét a 20. század végi, 21. század eleji véres konfliktusok kialakulásában (például a volt Jugoszlávia területén zajlott polgárháború), valamint a jelentős bevándorolt lakossággal rendelkező országokban, mint például Franciaországban vagy Németországban jelentkező etnikai-vallási feszültségek létrejöttében.

A szerző – szándékosan provokatív véleményt megfogalmazva – azt állítja, hogy nem csak jelenlegi nemzettudatunk, hanem etnogenezisünk története is valójában a 19. századi nacionalista eszmék terméke. Ennek alátámasztására meglepő fordulatként a zulu történetírás kialakulását állítja példaként. A zuluk „őstörténetének” első lejegyzése egy brit misszionáriusnak, A. T. Bryantnak köszönhető az 1880-as években. A történeti tanulmányokat is végzett egyházi ember a zulu előkelők zűrzavaros elbeszéléseit saját kulturális beidegződése alapján rendszerbe foglalta, majd az olvasóközönség „megsegítésére” bibliai párhuzamokkal ötvözte. Így a szerző a 19. század végi törzsi állapotokat 3–400 évvel korábbi időkre visszavetítve, a zsidók pusztai vándorlása által ihletett nagy nguni népmozgásokról ad hírt. A 18. század végén kezdődő, törzsi háborúkban kifejeződő központosítási folyamat végeredményeként pedig a Julius Caesarhoz hasonlóan meggyilkolt, nagy területeket elfoglaló Shaka királyt teszi meg a „nemzeti állam” létrehozójának. A modern kutatások értelmében azonban sem nguni népről, sem

¹ Első kiadása: *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe.* Princeton University Press, 2001.

nagyobb népvándorlásról nem beszélhetünk, és a mai formájában ismert törzsi szervezetük kialakulása is csak a 19. század kezdetére tehető. A zulu etnogenezis „története”, bár valóságtartalommal alig rendelkezik, meghatározó szereppel bír a nemzeti öntudat szempontjából, és jelentős erőt biztosít az erre építő sovíniszta politikai és kulturális mozgalmaknak is.

Geary munkája két egymástól élesen elkülönülő részből áll: az 1. és 6. fejezet lényegében vitairat, melyben éles hangon bírálja a történelem aktuálpolitikai célokra való felhasználását. A szerző arra figyelmeztet, hogy mikor egy-kétezer éves nemzetek történelméről beszélünk, valójában egy, a római–zsidó–keresztény–alapokon kialakult történetírási gyakorlatból eredeztethető, a 19. századi, etnikai-nyelvi egységek által meghatározott statikus képet vetítünk vissza a régmúltba. Ennek egyik vonulataként értékelhetők a Gustaf Kossina által fémjelzett etnoarcheológiai kutatások is, melyek a modern politikai-kulturális viszonyokat örökérvényűnek feltételezve régészeti és nyelvészeti eszközökkel népek szállásterületének, őshazájának azonosítását tűzték ki feladatul.

A szerző a 2-től 5-ig terjedő fejezetekben az időszámításunk kezdetétől a 8. századig terjedő időszak népfogalmának vizsgálatát végzi el. Előbb a történetírás fejlődésének rövid összefoglalását adja, majd megkísérli nyomon követni a nemzeti identitás változásait. Szigorú kritikával illeti a korszak kutatóinak merev szemléletmódját, és helyette egy új, dinamikus fejlődésen alapuló modellt vázol fel.

Geary véleménye szerint a modern történetírás a hérodotoszi hagyományokat mellőzve lényegében a Plinius nevéhez fűződő képet tette magáévá, mely a Római Birodalom határán kívül élő népeket közös származástudattal rendelkező, területi alapon jellemezhető, egységes csoportokként (*gens*) értelmezte, és statikus, évszázadokig változatlan névvel, szokásokkal rendelkező tömörülésként fogta fel. A barbár, „természeti” népek ilyenképpen a főként jogi kategóriák mentén szerveződő, expanzív jellegű *populus Romanus* fogalmi ellentétpárját képezték. Erre az alapra épült a kora középkori történetírók világszemlélete is, mely a kereszténység integrálásával két kategóriában gondolkodott: megkülönböztette az etnikus modellt a valláson, származáson, szokásokon, közös jogrendszeren alapuló komplex népfogalomtól.

Mivel a római-későantik civilizáció peremén élő népeknek általában nem maradt fenn saját írásos hagyatéka, ezek történetét kizárólag a fent ismertetett tradíció szellemében alkotó szerzők feljegyzéseiből ismerjük. A birodalom romjain megalakuló államok is ennek a kulturális örökségnek a befogadóivá, továbbvivőivé váltak. Nem meglepő, hogy a későantik vagy kora középkori historikusok leírásait használó, az antikvitás szellemétől átitatott módszertannal rendelkező modern tudomány is hajlamos ebben a statikus, kétpólusú kategóriarendszerben gondolkodni, mikor a Római Birodalom egykori területén, vagy annak vonzáskörzetében megjelenő népek történetét vizsgálja.

Geary három periódusra osztva mutatja be az időszámításunk kezdetétől a 8. század végéig húzódó időszakot. Előbb a császárkori népesség önazonosság-tudatának aspektusait mutatja be, majd a birodalom összeomlása utáni zűrzavaros

időszak etnikai modelljeit ismerteti. Végül a későantik kultúra romjain kifejlődő új királyságok új nemzetfogalmának kialakulását fejti ki.

Ebben a szakaszban válnak nyilvánvalóvá a választott ismeretterjesztő műfaj hátulütői. A jegyzetanyagot jobbra nélkülöző értekezés forrásszövegeket alig idéz, történetírókra is leginkább közvetetten (például Walter Pohl művein keresztül) hivatkozik. A történeti beágyazottság ismertetése nélkül viszont Geary érvei kiragadottak, koncepciózusnak tűnnek, s ettől tudományos értelemben súlytalanok válnak.

Különösen furcsa, hogy a szerző nem mellékelte térképet munkájához: míg hazánkban Pannonia elhelyezkedése evidenciának tűnik, bizonyára másként van ez az Atlanti-óceán túloldalán. A szélesebb közönség számára kevésbé közismert a földrajzilag és időben egyaránt kiterjedt eseménysorok jelentős része, melyek közt az eligazodást a könyv végén található, jelképes mennyiségű adatot tartalmazó időrendi tábla sem könnyíti meg. Sajnálatos, hogy a szövegfolyamot egyetlen ábra sem színesíti.

A szerző a barbár-római fogalom párt elemezve idézi fel e kategóriáknak az évszázadok során egyre összemósódóbb aspektusait. Részletesen foglalkozik a megszállt területek romanizálódó előkelőségével, vagy az egyre több barbár elemet magába olvasztó birodalmi haderő problematikájával. Következtetése értelmében a császárkor kezdetén a „római” és a helyi identitástudat minden feszültség nélkül megfért egymás mellett (akár egy személyen belül is), mivel más szempontrendszerek alapján megfogalmazott kategóriákon alapult. A Római Birodalom integráló ereje befogadta a helyi vallásokat, az előkelők számára helyi kapcsolatrendszerük, irányító szerepük megtartása mellett nyílt lehetőség a civilizációs vívmányok megszerzésére, anyagi értékeik és hatalmuk gyarapítására.

A birodalom európai határain élő népek többnyire szabad emberekből álló, kis településeken élő földműves közösségek voltak, melyeket a kollektív származástudat és jogrendszer fogott össze nagyobb szervezeti egységekbe. A törzsek távolról sem jelentettek nyelvi egységeket. Királyaik hősi felmenői isteni eredetűek voltak, népük származása mitikus homályba veszett. Míg például a viseleti tárgyak csak időlegesen lehettek a közösségi öntudat kifejezői, a származástudatra vonatkozó tradíció-elemek gyakran állandóbbak voltak, és az újonnan hatalomra kerülő uralkodó családok, saját céljukra kisajátítva, továbbörökítették őket.

A rómaiak megjelenése a térségben destabilizálta a barbár népeknél uralkodó hatalmi egyensúlyt. A birodalommal kapcsolatba került népek többsége az isteni eredetű királyság intézményét választott vezérré cserélte az 1–2. század folyamán. A hadi sikereknek és római támogatásnak kiszolgáltatott uralkodók igyekeztek saját legitimitásukat megteremtteni: a közösség mitikus hagyományainak továbbörökítőjeként léptek fel, vagy családjuk hagyományait az általuk alapított új „nép” tradíciójává emelték. Az etnikai hovatartozás tudata ebben a környezetben kimondottan instabil, dinamikusan változó fogalomnak tekinthető.

A birodalom pártfogoltjai számára a kiscsaládon alapuló agrártársadalmakban ismeretlen perspektívák tárultak fel, amely az anyagi javak jelentős felhalmozásában nyilvánult meg. A határ mentén létrejött kliens-államok nem csak védelmi funkciót láttak el, hanem kereskedelmi közvetítő szereppel is rendelkeztek. A legelőkelőbb

barbárok polgárjogot kaptak, és megnyílt előttük a római katonai pálya, a politikai és gazdasági élet.

Az erősen mobil római társadalomban a 3. században mélyreható változások kezdődtek. A polgárjog kiterjesztése, a katonai pálya mindenki számára elérhetővé válása a regionális öntudat megerősödését eredményezte. A lázadásokhoz, polgárháborúhoz vezető válságot súlyosbították a barbár népek támadásai is. A rómaiak a szövetséges államok területéről egyre jelentősebb számú barbár csapatot rekrutáltak, melyek saját vezetőik alatt védelmi funkciót láttak el, de részt vettek a birodalom polgárháborúiban is. A krízis destabilizálóan hatott a birodalom határain élőkre is: új népcsoportok tűntek fel, törzsszövetségek jöttek létre, majd tűntek el egy-egy súlyos vereség után. Ezek a hatalmi csoportosulások erősen tagolt szerkezetűek voltak, elemeik önálló vezetőkkel és erős öntudattal rendelkeztek.

A hun támadások alapvetően új helyzetet teremtettek: a birodalom határán egy eddig ismeretlen etnikai modellel rendelkező, villámgyorsan építkező, erőteljesen expanzív hatalomforrás jelent meg. A laza szerkezetű nomád törzsszövetség szétroppantotta a római kliens államok rendszerét, és menekülésre készítette, vagy magába szippantotta a területén élő népeket. A változásoknak köszönhetően nagyobb tömegű, szervezett barbár népelemek áramlottak a birodalom területére, melyek végül nagy területek leszakadásához vezettek.

A római uralom összeomlása után a hajdani provinciákban a regionális öntudat felerősödése figyelhető meg. A lokálpatrióta érdekek előtérbe kerülése jelentős hatalmat összpontosított a helyi előkelőség kezében: ők vették át az állam korábbi szerepeinek jelentős részét (adószedés, törvénykezés). A tömegessé vált fosztogatások, szervezett rablóbandák ellen azonban csak a megalakuló barbár királyságok jelenthettek védelmet. A viszonylag kisszámú, a stratégiai pontokat megszálló harcosok a helyi lakosságtól élesen elkülönülő társadalmat hoztak létre, amely két különböző népfogalomban kristályosodott ki. A barbár katonaelemek csoportöntudata a közös leszármazáson alapult, melyet mitikus ősökkel rendelkező királyaik testesítettek meg. Összetartozás-érzésüket volt hivatott kifejezni a korszak kodifikációs tevékenysége is, melynek legkorábbi terméke az 5. század végén lejegyzett gót Codex Euricianus.

A két párhuzamos világrend azonban jelentős politikai-gazdasági ellentéteket szült a megszállók és a helyi elit tagjai között, melyeket gyakran vallási feszültségek is tetézték. Gyakran éppen ez a szembenállás vezetett az új királyságok összeomlásához, mely esetenként a barbár népesség etnikai szervezetének megsemmisülését eredményezte.

Tartósabbnak bizonyultak a császári központtól távolabb eső területeken létrejött királyságok, melyeknek nem kellett kiállniuk a bizánci támadások próbáját. A romanizációt már csak a városi lakosság körében őrző provinciákban viszonylag gyorsan végbement a betelepülő és a helyi társadalom organikus összeolvadása, és így stabil államalakulatok jöttek létre.

A hajdani birodalom központi területein létrejött királyságoknak is hamarosan szembe kellett nézniük a jóval fejlettebb struktúrájú alapnépességgel való együttlélés problémájával. A kezdetben teljes elkülönülés politikáját folytató

országokban fokozatosan az összeolvadás tendenciái váltak uralkodóvá, és a helyi elit számára is megnyílt az út az új államrendbe való betagozódáshoz. Néhány generáció elteltével olyan komplex összetartozás-tudat alakult ki, mely a római kultúra elemeit is magába olvasztó, de alapvetően a barbár szokásokból építkező törvénykezési rendszert, hatalmi struktúrát eredményezett. A kereszténység felvétele is ezeket a folyamatokat erősítette: például az arianizmus a gótoknál sokáig a nemzeti összetartozás fontos szimbólumává vált.

A szerző a nép fogalmának fejlődésén keresztül valójában a mai értelemben vett etnikai csoportok és a későantik-koraközépkori lakosság önazonossága között feszülő ellentétet mutatja be. Az egykori népek, még ha nevük hosszú távon fenn is maradt, valójában folyamatosan változó összetételű csoportosulások voltak. Geary lényegében csak az önazonosság-tudat közösségformáló erejét, egy sajátos értelmű nacionalizmus fennmaradását tekinti állandónak. Azonban míg mostanság az önazonosságon lényegében a származáson, anyanyelven alapuló közösséget értjük, az első évezredben a szerző szerint egy ennél komplexebb, politikai-gazdasági-kulturális értékrendszeren nyugvó, akár önkéntesen is változtatható csoporttudat volt jellemző.

Leegyszerűsített következtetései ellenére Geary könyve izgalmas olvasmány nemcsak a kora-középkor története iránt érdeklődő laikusok, hanem a korszak kutatói számára is. A szerző lendületes írásmódja, ötletes kérdésfeltevései, egyéni látásmódja eredményeként elgondolkodtató mű született. A könyv külön érdeke, hogy tabuként kezelt témakört tárgyal, és a kontinensünkön megszokott beidegződésektől eltérően maximális nyíltsággal közelíti meg ezt a kényes témát. Bár az alkotás ismeretterjesztő volta miatt – a szerző szándéka ellenére – komoly tudományos vita gerjesztésére aligha lehet alkalmas, szerepe mégsem lebecsülendő. Tudatosítja az olvasóban, hogy a nemzeti öntudatot definiáló elképzelések valójában történelmi folyamatok során kialakult fogalmak, múltba való visszavetítésük anakronisztikus, félrevezető képet eredményez. Geary példaképként Hérodotoszt állítja elénk, és a kulturális sokféleség előítélet-mentes, a vizsgált népek saját kontextusából kiinduló elemzését emeli követendő mintává.

Mersdorf Zsuzsa